

تطبيق بینامتنی نگاره «رویاریوی
حضرت موسی(ع) وساحران فرعون»
در فالنامه تهماسبی و آیات قرآن
۱۹-۵/فائزه رضایی، داوود رنجبران

رویاریوی حضرت موسی(ع) و
ساحران فرعون، فالنامه تهماسبی،
قزوین، دوره صفویه، آبرنگ و طلا
روی کاغذ: ۴۹×۴۴ سانتی متر، ۱۵۶۰-
۱۵۵۰ م. (۹۶۶-۹۵۶ ق)، مجموعه
براسچتینی، جنوا، مأخذ:
Farhad and Bagci, 2010: 102

تطبیق بینامتنی نگاره «رویاریوی حضرت موسی (ع) و ساحران فرعون» در فالنامه تهماسبی و آیات قرآن

فائزه رضایی* داود درنجبران**

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۰۷/۲۰

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۱۰/۱۸

صفحه ۵ تا ۱۹

نوع مقاله: پژوهشی

چکیده

داستان حضرت موسی (ع) و فرعون و سرگذشت بنی اسرائیل از جمله روایت‌هایی است که در تمامی ادیان از جمله اسلام، مورد توجه قرار گرفته و در آن به بخش‌های مختلفی از زندگی حضرت موسی (ع) و معجزات او اشاره شده است. در فالنامه تهماسبی نیز نگاره‌ای با همین مضمون تحت عنوان «رویاریوی حضرت موسی (ع) با ساحران فرعون» ترسیم شده است. هدف اصلی این پژوهش، انطباق نگاره «رویاریوی حضرت موسی (ع) و ساحران فرعون» با آیات قرآن برای درک کامل‌تری از روابط بین دو متن تصویری و نوشتاری است. سؤال‌هایی که در این زمینه مطرح می‌شوند عبارت‌اند از: ۱. نگاره «رویاریوی حضرت موسی (ع) و ساحران فرعون» در فالنامه تهماسبی تا چه میزان با آیات قرآن مطابقت دارد؟ ۲. نگارگر در مصورسازی این تصویر از چه منابعی جز قرآن بهره گرفته است؟ روش تحقیق به صورت توصیفی-تحلیلی و بارویکرد بینامتنیت انجام شده است. بینامتنیت و پیوندهای بینامتنی شامل کاربرد آگاهانه تمام یا بخشی از یک متن در متن دیگر است. همچنین، جمع‌آوری اطلاعات از طریق منابع کتابخانه‌ای و نسخ خطی انجام شده است. بر اساس نتایج این پژوهش می‌توان گفت گرچه منبع اصلی نگارگر برای تصویرسازی این نگاره متن قرآن بوده است و تصویر حدود شصت و پنج درصد با آیات قرآن تطابق دارد، اما وی از پیش‌متن‌های تصویری دیگری نظیر کتب مختلف علوم غریبه قصص الانبیاء و غیره نیز بهره گرفته است.

واژگان کلیدی

فالنامه تهماسبی، قرآن، حضرت موسی (ع) و فرعون، بینامتنیت.

Email: frezaee@student.art.ac.ir

Email: ranjbaran@art.ac.ir

* دانشجوی تاریخ تطبیقی تحلیلی هنر اسلامی، دانشگاه هنر، تهران، ایران. (نویسنده مسئول)

** دانشیار و عضو هیئت علمی دانشگاه هنر، دانشکده علوم نظری و مطالعات عالی هنر، تهران، ایران

مقدمه

قصه یا داستان، برای انتقال مفاهیم انسانی سابقه دیرینه‌ای دارد و ماندگارترین قالب کلامی در ذهن بشر است. از این رو، دامنه مخاطبان آن وسیع‌تر و قدرت نفوذش بیشتر است. اگرچه زبان اصلی قرآن، زبان دین و هدایت معنوی است، اما برای تبلیغ پیام‌های الهی خود، از شیوه داستان‌گویی بهره برده و سرگذشت پیامبران را در قالب داستان بیان کرده است. داستان مواجهه حضرت موسی(ع) و فرعون و سرگذشت بنی‌اسرائیل از جمله روایت‌هایی است که در آیات متعدد قرآن آمده و در بیش از سی سوره، به وجوه مختلفی از زندگی حضرت موسی(ع) و سرگذشت بنی‌اسرائیل اشاره شده است. نگارگران ایرانی که همواره مضامین متعالی را منبع الهام در خلق آثار هنری خود قرار داده‌اند، از تصویرسازی داستان‌های قرآنی غافل نمانده‌اند. این داستان‌ها، به دلیل برخورداری از جنبه‌های دینی، عرفانی، حکمی و ادبی، در دوره‌های گوناگون الهام‌بخش هنرمندان مسلمان بوده‌اند. یکی از برجسته‌ترین نمونه‌های این سنت هنری، نسخه فالنامه تهماسبی است که مجموعه‌ای از مضامین اسلامی را در خود جای داده است. با توجه به جایگاه بی‌بدیل قرآن در تفکر اسلامی، باید مضامین و قصه‌های قرآنی را مهم‌ترین بخش فالنامه دانست.

در فالنامه تهماسبی، صحنه رویاری حضرت موسی(ع) با ساحران فرعون و نمایش دو معجزه اصلی او، یعنی ید بیضا و تبدیل عصا به اژدها، مصور شده است؛ درحالی‌که در آیات قرآن به نشان دادن هر دو معجزه در روز مقابله حضرت موسی(ع) با ساحران فرعون اشاره نشده است. هدف این پژوهش انطباق نگاره «رویاری حضرت موسی(ع) و ساحران فرعون» با آیات قرآن برای شناخت بهتر رابطه بین دو متن تصویری و نوشتاری است. **سؤال‌هایی** که در این زمینه مطرح می‌شوند عبارت‌اند از: ۱. نگاره «رویاری حضرت موسی(ع) و ساحران فرعون» در فالنامه تهماسبی تا چه اندازه با آیات قرآن مطابقت دارد؟ ۲. نگارگر در مصورسازی این صحنه از چه منابعی جز قرآن بهره برده است؟

اهمیت و ضرورت بررسی یکی از داستان‌های پرتکرار در کتب مذهبی این است که می‌تواند اطلاعات ارزشمندی درباره پیش‌متن‌های کتاب فالنامه و تصویرگری آن ارائه دهد. با بررسی این نگاره در فالنامه می‌توان دریافت آیات قرآن یکی از منابع الهام نگارگر بوده است؛ چراکه قرآن کریم، تأثیر شگرفی در این دوره داشته است. با این حال، تصویرسازی نگارگر تنها بر اساس آیات قرآن انجام نشده و می‌توان حضور پیش‌متن‌های دیگری مانند قصص الانبیا و عجایب المخلوقات را در مصورسازی نگاره مشاهده کرد. از آنجاکه بخش عمده‌ای از تاریخ نقاشی ایران در بستر کتاب‌آرایی شکل گرفته است، برای

شناخت پیشینه تصویری بسیاری از موضوعات، باید به این منابع رجوع کرد.

روش تحقیق

این مطالعه در حوزه پژوهش‌های توصیفی-تحلیلی قرار دارد و گردآوری اطلاعات آن از طریق منابع کتابخانه‌ای و اسناد معتبر به روش کتابخانه‌ای انجام شده است. تحلیل اسنادی بر نگاره «رویاری حضرت موسی(ع) و ساحران فرعون» از نسخه فالنامه تهماسبی مبتنی بر رویکرد بینامتنیت است. بر اساس این رویکرد، می‌توان نگاه دقیق‌تری به فالنامه تهماسبی داشت. این اثر از نظر زمان تولید، به شدت تحت تأثیر قرآن بوده و از عناصر بینامتنی متعددی بهره گرفته است. از این رو، با رویکرد بینامتنیت، می‌توان تأثیرات و اشتراکات بین فالنامه تهماسبی و قرآن را به دقت بررسی کرد. در این روش، پژوهشگر برای تحلیل اطلاعات ابتدا به توصیف نگاره پرداخته و سپس آیات مرتبط با این تصویر در قرآن را شناسایی کرده است. در ادامه بخش‌هایی از نگاره که با آیات قرآن تطبیق داشته، مشخص شده‌اند. برای این منظور، تصویر به صد مستطیل مساوی تقسیم شده و بخش‌های منطبق با آیات جدا شده است تا بتوان درصد تقریبی تطابق با آیات قرآن و میزان تأثیرپذیری را محاسبه کرد. در ادامه، متون تاریخی که در آن‌ها به داستان حضرت موسی(ع) اشاره شده بررسی و با تصویر مقایسه شده است. در نهایت سایر منابع تصویری هم‌دوره یا پیش از نسخه فالنامه جمع‌آوری شدند تا تأثیرپذیری نگاره از دیگر متون نیز مورد ارزیابی قرار گیرد. شیوه تحزیه و تحیل در این مقاله کیفی است.

پیشینه تحقیق

شجاع پوریان (۱۳۹۲) در مقاله «تأملی در شاخصه‌های قصه در قرآن» در نشریه ادب عربی شماره ۲، وجوه تمایز و تفاوت داستان‌های قرآن را با داستان‌های بشری به اختصار بررسی کرده است. مهدی زاده و بلخاری قهی (۱۳۹۳) در مقاله «بررسی مضامین و نمادهای شیعی در نگاره معراج پیامبر صلی‌الله علیه و اله در نسخه فالنامه تهماسبی» در فصلنامه شیعه شناسی شماره ۴۶ به بررسی علل و زمینه‌های پیدایش این نگاره پرداخته و آن را از منظر زیبایی‌شناسی و نمادین، توصیف و تحلیل کرده‌اند. مهدی زاده (۱۳۹۵) در مقاله «بررسی مضمونی نگاره‌های نسخه فالنامه تهماسبی، شاهکار عصر صفوی» در نشریه فرهنگ و هنر شماره ۹۷، به معرفی این نسخه پرداخته و نگاره‌های آن را بر مبنای باورها، احادیث و روایت‌های گفتمان تشیع توصیف و تحلیل مضمونی کرده است. پایدار فرد و همکاران (۱۳۹۷) در مقاله «تحلیل پادگفتمان قرآنی دو نگاره حضرت یوسف در

اسلام، تشیع و داستان‌هایی از معجزات پیامبران و ائمه شکل گرفته است (همان: ۱۹۹).

نگارش فالنامه و نوشته‌های آن در زمانی صورت گرفت که شاه‌تهماسب به طرز عمیقی درگیر تقوا و اخلاص شده بود. شاه به همراه همسران خود حتی برای اداره حکومت فال می‌گرفت و زمانی که فال‌ها درست از آب در می‌آمد به خدا تعظیم می‌کردند، چراکه اعتقاد داشتند این فال‌ها از طرف خداوند به وجود آمده‌اند (طاهرخانی، ۱۳۹۳: ۲۰).

نسخه فالنامه پراکنده یا تهماسبی شامل ۲۸ نگاره و با ابعاد تقریبی ۴۵×۶۰ است و متأسفانه فاقد انجامة است و برگه‌های آن در کتابخانه‌ها و موزه‌های جهان پراکنده است. ترکیب‌بندی و شیوه رسم نگاره‌های این فالنامه بسیار قابل‌توجه و یکدست هستند و اکثر نگاره‌های آن کیفیت سبکی یکسانی دارند. برخی نگاره‌های این فالنامه به نگاره‌های فالنامه موزه توپقاپی شباهت بسیاری دارند (پوراکبر، ۱۳۹۶: ۲۰ و ۲۱). جدا شدن برگه‌های کتاب، سبب بی‌اطلاعی از نام تصویرگران احتمالی آن شده است. اگرچه «استوارت گری ولش» با بررسی و مقایسه‌های انجام‌شده میان این نسخه با مجموعه‌های هم‌عصر مانند خمسه و شاهنامه، تصویرسازی آن را منسوب به «آقا میرک» و «عبدالعزیز» می‌داند. او همچنین ابعاد بزرگ این کتاب را از سویی مرتبط با ضعف بینایی شاه و از سوی دیگر با توجه به عدم ارتباط میان نوشتار پشت تصویرها با تصاویر آن، نوعی کاربرد نقالی و توصیفی می‌داند (Canby and Thompson, 2003: 126).

معرفی نگاره رویارویی حضرت موسی(ع) و ساحران فرعون

نگاره «موسی(ع) در برابر ساحران فرعون» در فالنامه پراکنده مشهور به فالنامه تهماسبی در ابعاد ۴۴×۵۹ سانتی‌متر است و زمان تهیه آن را مربوط به سال‌های ۹۵۶-۹۶۶ قمری می‌دانند. این نگاره که در دوره صفوی در قزوین و در زمان حکومت شاه‌تهماسب تهیه‌شده، امروزه در موزه کتابخانه براسچتینی نگهداری می‌شود. گری ولش با بررسی این نسخه از نگارگری، این تصویر را به عبدالعزیز نسبت داده است (تصویر ۱).

نگاره را بر مبنای پیکره‌ها به سه قسمت می‌توان تقسیم کرد. قسمت پایین نگاره که تعدادی ساحر مار به دست، سوار بر اژدها، همراه با شیر و ببر به شکل بدوی تصویر شده‌اند. نگارگر در این قسمت از رنگ آبی روشن برای زمینه کمک گرفته است (تصویر ۲). در قسمت دوم و مرکزی اثر حضرت موسی(ع) سوار بر اسب است. شعله‌های آتش اطراف صورت او نشان‌دهنده قداست و پیامبری اوست. دست چپ وی نیز به شکل خورشید تابانی (ید بیضا) تصویر شده است. در وسط قاب دو اژدهای آبی و قرمز در حال مبارزه هستند. اژدهای قرمز رنگ

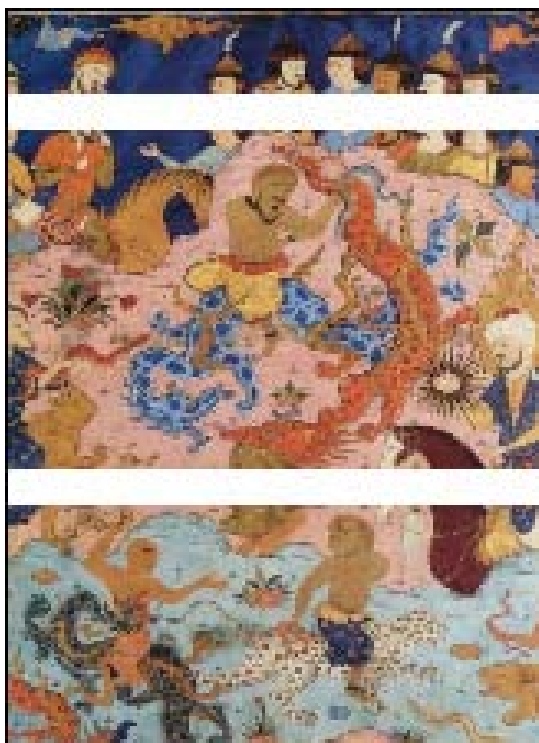
زندان و حضرت یونس و ماهی از فالنامه شاه‌تهماسبی» در نشریه باغ نظر شماره ۶۹، چگونگی انتقال معنای داستان دو پیامبر قرآنی در چارچوب نگارگری را شرح داده است. کریم پور (۱۳۹۳) در پایان‌نامه کارشناسی ارشد «بررسی منتخبی از نگاره‌های قرآنی فالنامه و قصص الانبیاء» به راهنمایی محمدتقی آشوری در دانشگاه هنر نگاره «حضرت موسی(ع) در برابر ساحران فرعون» در قصص الانبیاء را با رویکرد آیکونولوژی بررسی کرده است. کنبی (۲۰۰۴) در کتاب «در جست‌وجوی فردوس» چاپ انتشارات اسکیرا، علاقه شدید شاه‌تهماسب به فال و فالگیری را دلیل تولید نسخه فالنامه دانسته و با توجه به نظر ولش، تولید این نسخه را به سال‌های ۹۴۷ تا ۹۵۷ ه.ق نسبت داده است. فرهاد و باغچی (۲۰۰۹) در کتاب «فالنامه، کتاب پیشگویی» منتشرشده توسط انتشارات گالری آرتور ساکلا، اهمیت و جایگاه فالگیری در دنیای اسلام، به‌ویژه دوره صفوی را بررسی می‌کنند و کتاب فالنامه را از سه جنبه متنی، شکلی و مضمونی مورد مطالعه قرار داده و مختصری درباره نگاره «حضرت موسی(ع) در برابر ساحران فرعون» توضیح داده‌اند.

در اغلب پژوهش‌ها به بررسی نمادین نگاره‌های فالنامه بر اساس مضامین شیعی پرداخته و نگاره «رویاریوی حضرت موسی(ع) و ساحران فرعون» در فالنامه تهماسبی به‌عنوان تصویری که پیش از در بر گرفتن معانی نمادین، دارای عناصر بصری و پیش متن تصویری و نوشتاری بوده توجهی نشده است. در این پژوهش تلاش شده است میزان تأثیرپذیری نگاره از آیات قرآن، به‌عنوان یکی از پیش متن‌های اصلی بررسی شود.

معرفی نسخه فالنامه تهماسبی

کتب فالنامه حاوی تصاویر جالبی از پیامبران، ائمه، فرشتگان، دیوها، علائم منطقه البروج است. فالنامه‌ها یکی از راه‌های دستیابی به ناشناخته‌ها محسوب می‌شده و تنها چهار نسخه درخور توجه از این دوران باقی‌مانده که سه نسخه آن به زبان فارسی است. دوران حکومت صفویان در ایران، زمان به اوج رسیدن مذهب شیعه بوده است و شاهان صفوی برای موضوعات مذهبی شیعی اهمیت زیادی قائل بودند که این امر می‌توانست هنرمندان آن دوران را به تمرکز بر مضامین مذهبی ترغیب کند. این اشتیاق شاهان به موضوعات مذهبی در قرون ۱۶ و ۱۷ میلادی منجر به تألیف و تصویرسازی نسخه‌های گران‌مایه فالنامه گشت (شیخی و رضایی، ۱۳۹۸: ۵۷).

نسخه‌های بی‌نظیری مانند شاهنامه شاه‌تهماسبی، خمسه نظامی، دیوان حافظ، فالنامه شاه‌تهماسبی و غیره نیز با حمایت شاه‌تهماسب در آن دوره تهیه شد (حمیدی، ۱۳۹۴: ۱). نسخه فالنامه، از شاهکارهای نفیس هنر شیعی در دوره صفوی، بر اساس مضامین قرآنی، وقایع مهم

تصویر ۲. تفکیک پیکره‌ها بر اساس قرارگیری و رنگ زمینه، مأخذ: نگارندگان

تصویر ۱. رویاریی حضرت موسی(ع) و ساحران فرعون، فالنامه تهماسبی، قزوین، دوره صفویه، آبرنگ و طلا روی کاغذ: ۴۴×۵۹ سانتی‌متر، ۱۵۶۰-۱۵۵۰ م. (۹۶۶-۹۵۶ ق)، مجموعه براسپتینی، جنوا، مأخذ: Farhad and Bagci, 2010: 102

پویایی اثر و صحنه جدال اژدها و ساحران افزوده است.

مطابقت نگاره با آیات قرآن

حضرت موسی(ع) طبق مأموریت الهی، به سوی فرعون رفت و به او گفت: «من رسول خدا هستم و دلیلی روشن برای رسالت خود دارم، بنی اسرائیل را با من بفرست و آن‌ها را رها کن؛ ولی جواب فرعون به موسی(ع) این بود که اگر راست می‌گویی، دلیل و نشانه‌ات را بیاور؟» (اعراف، ۱۰۴ و ۱۰۶) موسی(ع) بلافاصله آن دو معجزه را که خدای متعال در وادی طور به او داده بود، ارائه کرد. (موسی) عصای خود را افکند؛ ناگهان اژدهای آشکاری شد و دست خود را (از گریبان) بیرون آورد؛ سفید (و درخشان) برای بینندگان بود. (اعراف، ۱۰۷ و ۱۰۸) کاربرد اصلی معجزه عصا در مجلس ساحران فرعون بود؛ وقتی ساحران زبردست فرعون، طبق برنامه‌ی از پیش تعیین‌شده در روز جشن، با سحر و جادوی خود در مجلس بزرگ با نظاره‌گری انبوهی از جمعیت، برای شکست موسی حاضر شدند و ریسمان‌ها و طناب‌های خود را به صورت شیء متحرک و مارهای خیالی درآوردند، این کار ساحران در چشم مردم، عجیب و بزرگ به نظر آمد. [موسی] گفت موعده شما روز جشن

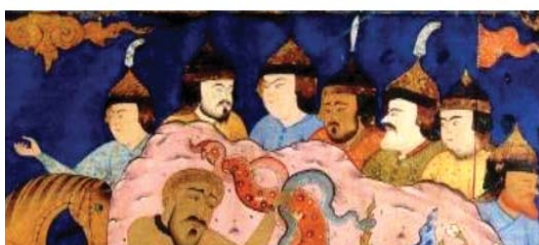
که معجزه حضرت موسی(ع) است، یکی از ساحران را تا نیمه بلعیده است. زمینه قسمت دوم یا مرکزی نگاره که وقایع اصلی آن در حال وقوع است، با رنگ صورتی روشن نشان داده شده است (تصویر ۲). در قسمت سوم نیز فرعون سوار بر اسب، همراه با نزدیکانش در حال تماشای این رخداد هستند. فرعون از این اتفاق متعجب شده و انگشت به دهان مانده است. این قسمت کمترین بخش تصویر را به خود اختصاص داده و رنگ زمینه آن آبی لاجوردی است که در مقایسه با قسمت پایینی و مرکزی نگاره رنگ تیره‌ای دارد (تصویر ۲). تعادل رنگ بین هر سه قسمت برقرار است. تصویرگر ظاهراً دو معجزه ید بیضا و رقابت با جادوگران را درهم آمیخته است (تصویر ۳). درحالی‌که فرعون و موسی(ع) سوار بر اسب هستند و لباس مجلی به تن دارند (تصویر ۴)، تماشاگران پیاده و ساحران سوار بر حیوانات وحشی و نیمه عریان تصویر شده‌اند (تصویر ۵). هارون در این تصویر حضور ندارد. نگارگر برای چیدمان پیکره‌ها و ترکیب‌بندی اثر از ساختار حلزونی و مدور بهره گرفته است. تعدد شخصیت‌ها و مفاهیمی مانند گردآمدن افراد و مبارزه از سوی دیگر به کار گرفتن ساختار مدور و حلزونی را توجیه می‌کند. شیوه ترکیب‌بندی نگارگر بر

تصویر ۴. بخشی از تصویر ۱، حضرت موسی (ع) و فرعون، مأخذ: همان.

تصویر ۳. بخشی از تصویر ۱، نشان دادن هم‌زمان معجزه ید بیضا و اژدها شدن عصای حضرت موسی (ع)، مأخذ: نگارندگان.

تصویر ۵. بخشی از تصویر ۱، ساحران و تماشاچیان، مأخذ: همان.

باشد که مردم پیش از ظهر گرد می‌آیند (۵۹، طه) و به توده مردم گفته شد آیا شما هم جمع خواهید شد (۳۹/ شعرا). گفت بلکه شما بیدارید پس ناگهان ریسمان‌ها و چوب‌دستی‌های‌شان بر اثر سحرشان در خیال او [چنین] می‌نمود که آن‌ها به شتاب می‌خزدند (۶۶، طه).

در همان حین حضرت موسی (ع)، طبق وحی الهی عصای خود را به زمین افکند و به صورت اژدهایی بزرگ و واقعی درآمد که تمام جادوی ساحران را بلعید و عظمت و حقانیت پروردگار عالمیان و رسالت خود را اثبات کرد. (ما) به موسی وحی کردیم که عصای خود را بیفکن؛ ناگهان (به صورت مار عظیمی درآمد که) وسایل دروغین آن‌ها را به سرعت برمی‌گرفت (اعراف، ۱۱۷).

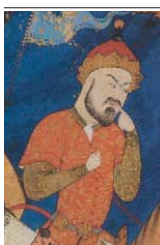
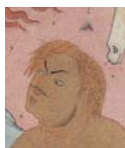
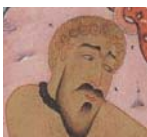
- در آیات قرآن، حضرت موسی (ع) در دربار فرعون، دو معجزه ید بیضا و مار شدن عصای حضرت را به او نشان می‌دهد و در روزی دیگر فرعون ساحران را از شهرهای مختلف جمع می‌کند و به آن‌ها دستور می‌دهد معجزه‌ای مشابه مار شدن عصای حضرت موسی (ع) انجام دهند و او را شکست دهند. تصویرگر، ظاهراً دو اتفاق دیدار موسی (ع) با فرعون - که در آن دست نورانی‌اش را نشان می‌دهد - و رقابت با جادوگران را درهم آمیخته است (تصویر ۶).

- در آیات قرآن، عصای حضرت موسی (ع) به ماری بزرگ تبدیل می‌شود که با تصویر ارائه شده مطابقت دارد (تصویر ۶).

- در آیات قرآن، فرعون ناظر بر صحنه است؛ در نگاره

نیز فرعون در صحنه حاضر است (تصویر ۶).
- در آیات، ساحران به وسیله سحر، عصاها و ریسمان‌های خود را به شکل مار در می‌آوردند که در تصویر نیز مارهایی در دست ساحران را می‌بینیم (تصویر ۶).
- در آیات قرآن، عصای حضرت موسی (ع) تبدیل به مار بزرگی می‌شود که تنها مارهای ساحران را می‌خورد و سحر جادوگران را باطل می‌کند (تصویر ۶)؛ اما در تصویر،

جدول ۱. بررسی رابطه پیش متن نوشتاری و پیش متن، مأخذ: نگارندگان.

	حضور فرعون		موسی(ع) عصای خود را افکند؛ ناگهان اژدهای آشکاری شد
	حضور حضرت موسی(ع)		دست خود را (از) گریبان بیرون آورد؛ سفید (و درخشان) برای بینندگان بود.
			ساحران
	نظاره‌گری انبوهی از جمعیت		ساحران ریسمان‌های خود را به صورت شیء متحرک و مارهای خیالی درآوردند

بررسی سایر پیش متن‌های نوشتاری داستان حضرت موسی(ع)

داستان حضرت موسی(ع) در تورات به شرح زیر آمده است:

آنگاه موسی به خدا گفت: «اگر بنی اسرائیل مرا نپذیرند و سخنان مرا باور نکنند و بگویند چگونه بدانیم که خداوند بر تو ظاهر شده است؟ من به آنان چه جواب دهم؟» خداوند از موسی پرسید: «در دستت چه داری؟» جواب داد: «عصا». (خروج ۴: ۲)

خداوند فرمود: «آن را روی زمین بینداز!» وقتی موسی عصا را بر زمین انداخت، ناگهان عصا به ماری تبدیل شد و موسی از آن فرار کرد (خروج ۴: ۳) خداوند فرمود: «دستت را دراز کن و دمش را بگیر!» موسی دست خود را دراز کرد و دم مار را گرفت و مار دوباره به عصا تبدیل شد! (خروج ۴: ۴) آنگاه خداوند فرمود: «این کار را بکن تا سخنان تو را باور کنند و بدانند که خداوند خدای اجدادشان ابراهیم اسحاق و یعقوب بر تو ظاهر شده

عصای موسی(ع) تبدیل به اژدهای بزرگ قرمز رنگی شده که گویی یکی از ساحران را نیز بلعیده است.

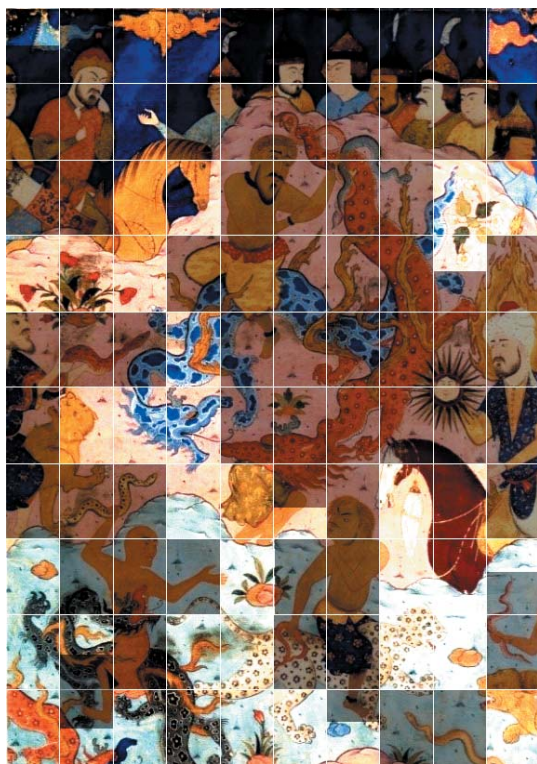
- در آیات قرآن، به برگزاری این مجلس در روز جشن و پیش از ظهر اشاره شده است که به نظر تناقضی با تصویر ندارد.

- در آیات قرآن، به سفید و درخشان شدن دست حضرت موسی(ع) اشاره شده است که در تصویر نیز دست راست ایشان به شکل خورشیدی تابان مصور شده است. (تصویر ۶)

- در آیات قرآن، به حضور جمعیت زیادی از مردم به عنوان ناظر اشاره شده که در نگاره نیز دیده می‌شوند (تصویر ۶، جدول ۱).

- در آیات قرآن، اشاره‌ای به سوار بودن ساحران بر حیوانات وحشی یا اژدها نشده است.

- در تصویر ۷، با استفاده از نرم افزار، نگاره به صد مستطیل تقسیم شده و بخش‌های مطابق با آیات تیره شده‌اند. با بررسی و محاسبه این بخش‌ها، مشخص شده است که بیش از ۶۵ درصد نگاره با توصیفات قرآن تطابق دارد.

تصویر ۷. اجزای نگاره منطبق با آیات قرآن، مأخذ: همان.

تصویر ۶. اجزای نگاره منطبق با آیات قرآن، مأخذ: همان.

تصویر ۸. فال مربوط به نگاره «موسی در برابر ساحران فرعون» مأخذ: Farhad and Bagci, 2010: 262

است.» (خروج ۴: ۵) سپس خداوند فرمود: «دستت را داخل ردایت ببر!» موسی دستش را داخل ردایش برد و همین‌که آن را بیرون آورد دید که دستش بر اثر جذام همچون برف سفید شده است. (خروج ۴: ۶) خداوند گفت: «حالا دستت را دوباره داخل ردایت ببر!» وقتی موسی بار دیگر دستش را داخل ردایش برد و آن را بیرون آورد دید که دستش دوباره صحیح و سالم است (خروج ۴: ۷). آنگاه خداوند به موسی فرمود: «اگر مردم معجزه اول را باور نکردند، دومی را باور خواهند کرد؛ اما اگر پس از این دو معجزه باز سخنان تو را قبول نکردند، از آب رود نیل بردار و روی خشکی بریز؛ آنگاه آب به خون تبدیل خواهد شد.» (خروج ۴: ۸ و ۹)

حضرت موسی، سپس به خداوند عرضه داشت که «من مرد فصیحی نیستم.» خداوند او را متوجه این نکته فرمود که خداست که خالق گنگ و کر است و به او فرمود که من زبان تو خواهم بود. موسی به این راضی نشده و از خداوند خواست تا کسی را همراه او بفرستد. در این زمان خداوند خشمگین شده و به موسی فرمود که هارون همراه تو خواهد بود. (خروج ۴: ۱۰-۱۴)

ظهور ده بلای مختلف بر فرعونیان

تصویر ۱۰. هیوط آدم و حوا، فالنامه تهماسبی، قزوین، دوره صفویه، آبرنگ و طلا روی کاغذ: ۴۴،۹×۵۹،۷ سانتی متر، ۱۵۶۰-۱۵۵۰ م، (۹۶۶-۹۵۶ ق)، گالری ساکلی، واشنگتن، مأخذ: Farhad and Bagci, 2010: 99

تصویر ۹. خورده شدن یکی از ساحران در برابر حضرت موسی و فرعون، قصص الانبیاء، ۱۵۴۰ م، (۹۴۶ ق)، ۱۱،۹×۱۸،۸، موزه سان دیگو، مأخذ:

<https://archive.org/details/theholybibleinpe0brit/page/n4>

تصویر ۱۱. مرد سوار بر شیر، عجایب المخلوقات و غرائب الموجودات، احتمالا بغداد، کتابخانه ملی فرانسه، پاریس، مأخذ: MSS supp.pers.332, fol.75v

پایش درماند و نگو سار شد. موسی بخندید؛ غلامان قصد موسی کردند. موسی دست در زیر بغل کرد و باز بیرون آورد، چون صد هزار ماه و آفتاب از کف دست او بتافت، چنانکه چشم غلامان خیره شد و همه بگریختند. ... و از آن چهار هزار مرد، چهارصد بگزید که داناتر بودند. آنگاه خرواری عصا خواستند و خرواری رسن. پس میان همه

موسی به دستور خداوند به همراه برادرش هارون نزد فرعون بازگشت و معجزه تبدیل عصا به اژدها را در برابر او انجام دادند. (خروج ۷: ۱۰). آنان همچنین سحر ساحران را باطل کردند و عصای هارون، عصاهای ساحران را بلعید. (خروج ۷: ۱۱ و ۱۲) فرعون با وجود دیدن این معجزه همچنان از آزاد ساختن بنی اسرائیل امتناع ورزید. (خروج ۷: ۱۳) در نتیجه، خداوند بلاهای گوناگونی را بر فرعونیان فرو فرستاد. باین وجود، فرعون همچنان از آزاد ساختن بنی اسرائیل امتناع می ورزید. در آخرین بلا که طی آن تمام نخست زادگان مصری از بین رفتند، مردم به ستوه آمده و از حاکمان خواستند تا بنی اسرائیل را رها سازند (خلاصه خروج، ۸-۱۲).

داستان حضرت موسی در قصص الانبیاء نیشابوری به شرح زیر آمده است:

آنگاه فرعون بدان عز و مملکت خویش بازگشت و به سیاست غلامان و حاجبان را فرمود که بگیریش تا وی را عقوبت کنیم. موسی عصا برآورد و بر زمین زد در ساعت ماری گشت عظیم، سر برآورد و از دهنش آتش می جست و قصد فرعون کرد، خواست که تخت او در دهن گیرد و فروخورد. فرعون بترسید و از تخت بیفتاد و

عصاها تهی کردند و به سیماب پر کردند و به سریشم به هم گرفتند و همچنان رسن‌ها را؛ و طبع سیماب آن بود که چون تیش بدو رسد جنبیدن گیر و رفتن... چهل هزار سوار ایستاده بود و چهل صف پیاده همه با سلاح تمام و تخت فرعون را بیاوردند و... و فرعون با وزیر بر تخت بنشستند... و از همه نواحی مردم بسیار گردآمده بودند و بنی اسرائیلیان بیرون آمده بودند... پس جادوگران بیرون آمدند و جایگاه گرم که ریگ بود طلب کردند و آنجا شدند و آن همه خلق از لشکر و غیر آن، به نظاره ایستاده و موسی با هارون (ع) جامه‌ای خلق پوشیده و عصاها به دست گرفته و با ایشان هیچ زینت و تجمل نه... ایشان بیفکندند عصاها و رسن‌ها. چنان نمود از جادوی ایشان که رودی... پس موسی عصا بیفکند و در ساعت عصای موسی سر برآورد و آن همه جادوی ایشان فروخورد. گویند چندین خروار رسن و عصا بود چندانکه اختلاف است همه فروخورد، چنانکه هیچ پدید نیامد. آنگاه آتش از دهان او جستن گرفت و قصد خلق کرد تا همه سپاه بترسیدند و هزیمت شدند. در تفسیر چنان آورده‌اند که هفتصد هزار مرد در زیر پای لشکر هلاک شدند، باز قصد فرعون کرد و قبه او (نیشابوری، ۱۳۵۹: ۱۸۴-۱۸۰).

داستان مربوط به معجزه مار شدن عصای حضرت موسی، نورانی شدن دست او و شکست دادن ساحران فرعون در تاریخ طبری به شرح زیر آمده است: ...و عصا را بینداخت و ماری شد که همی رفت و دو شقه عصا دهان آن شده بود و پشت مار همی جنبید و دندان‌ها داشت... و موسی دست‌به‌گریبان برد و برآورد که چون برف سپید بود (طبری، ۱۳۵۲: ۳۱۱).

...موسی عصای خویش را بینداخت و در دم اژدهایی هویدا گشت و مار دهان گشود و لب پایین به زمین نهاد و لب بالا بر دیوار قصر نهاد و به‌سوی فرعون رفت و چون فرعون مار را دید بترسید و برجست و کاری زشت کرد... و بانگ زد موسی مار را بگیر... و موسی آن را بگرفت و آنگاه دست خویش را از گریبان برآورد که سپید بود (همان: ۳۱۴).

... هرکدام‌شان عصاها و ریسمان‌هایی را که به دست داشتند بیفکند که مارها شد چون کوه‌ها که دره را پرکرده بودند و بر هم سوار می‌شد (همان: ۳۱۸).

... و جادوگران ریسمان‌ها و عصاهای خویش بینداختند و سی‌وچند هزار کس بودند که همه ریسمان و عصا داشتند و چون بینداختند چشم کسان را جادو کردند و خاطرشان را بپراکندند... و موسی عصا را بینداخت و همه مارهای‌شان را بخورد (همان: ۳۲۱).

داستان حضرت موسی در تاریخ حبیب السیر به شرح زیر آمده است:

نخست پرسید که چیست در دست راست تو ای موسی

تصویر ۱۲. پیکره‌های طلسمی، جنگ اسکندر سلطان، ایران، ۸۱۶ ه.ق، کاخ‌موزه توقیاتی، استانبول، مأخذ: MSS B.411, fol. 15b

تصویر ۱۳. خاتم مریخ، نسخه خطی مجموعه رسایل مختلف در رمل و اسرار قاسمی، بی‌تا، مأخذ: کتابخانه مجلس شورای اسلامی، شماره ۱۲۵۵۹ (ص ۲۲۳)

تصویر ۱۴. مرد سوار بر اژدها، کتاب سه بخشی جواهر الاحبار، خواص الاحبار و منافع الاحبار، ۹۰۷-۱۰۰۹ ه.ق، مأخذ: کتابخانه ملی فرانسه، پاریس. MSS arab. 2775, fol. NP

شدن عصای حضرت موسی معجزه ید بیضا را از شدت نورانیت غالب بر خورشید توصیف کرده است (بر پرتو آفتاب غالب گشتی).

... پس خطاب آمد که عصا را بیفکن و موسی آن عصا را انداخت اژدهایی عظیم مهیب خلقت شد و موسی توهم نموده ندا رسید که مترس و او را بگیر که او به صورت اصلی معاودت می کند و کلیم الله به آستین پشمین گردن اژدها بگرفت باز عصا شد. بعد از آن قادر بی چون به معجزه واضح دیگر خاطر موسی پیغمبر را اطمینان داد و آن نوری بود که هرگاه دست در جیب بردی و برآوردی از کف دست حق او در لمعان آمدی چنانچه بر پرتو آفتاب غالب گشتی (الحسینی، ۱۳۳۳: ۸۵ و ۸۶).

... و چنانکه در تفسیر ابوالفتح مسطور است هفتاد هزار چوب به شکل مار تراشیدند و مجوف ساختند و درون آن را پر سیماب کردند و در روز عاشورا که عید قبطیان بود فرعون با امرا و ارکان دولت و ساحران بل اکثر مصریان به صحرا رفت و موسی و هارون در برابر آمده ... آنگاه از موسی دستوری خواسته عصاهای خود را در آن صحرا انداختند و تاب آفتاب در سیماب اثر کرده آن چوبها را متحرک ساخت و خلاق را از مشاهده آن وهم عظیم پای در طریقت هزیمت نمودند... و موسی عصا را افکنده به دستور معهود اژدها شده جمیع چوبها و رسنها سحره را فرو برده قصد قبه فرعون نمود (همان، ۸۷).

- در تورات معجزه اژدها شدن عصای حضرت موسی آمده است اما به ید بیضا اشاره ای نشده است.

- در قصص الانبیا عصای حضرت موسی تبدیل به ماری عظیم می شود و برای معجزه ید بیضا لفظ آفتاب ذکر شده است (چون صد هزار ماه و آفتاب از کف دست او بتافت). در این منبع نیز به هم زمانی این دو معجزه اشاره ای نشده است.

- در تاریخ طبری به مار شدن عصای حضرت موسی اشاره می کند و معجزه ید بیضا را به صورت دست سپید چون برف آورده است.

- در تاریخ حبیب السیر نیز علاوه بر ذکر معجزه اژدها

تصویر ۱۵. مرد سوار بر مار، کتاب سه بخشی جواهر الاحبار، خواص الاحبار و منافع الاحبار، ۹۰۷-۱۰۰۹ ه.ق، مأخذ: همان.

جادویی سنگ‌ها و نقش‌هایی خاصی که باید بر روی آن‌ها ترسیم شوند تا سحر و جادو مورد نظر انجام شود، می‌پردازد. در یکی از تصاویر این کتاب، مردی سوار بر شیری به تصویر کشیده شده که بخشی از دم و سر سگ را در دستان خود نگاه داشته است. همچنین در برگی از جنگ اسکندر سلطان به تاریخ ۸۱۶ هـ.ق، تصویر مردی دیده می‌شود که بر شیری سوار است و در یکی از دستانش ماری دارد (تصویر ۱۲). در کتاب اسرار قاسمی نوشته واعظ کاشفی (۹۱۰-۸۴۰ هـ.ق) نیز تصویری وجود دارد از مردی نیمه‌عریان که بر شیری سوار شده و با یکی از دستانش یال جانور را نگه داشته است (تصویر ۱۳). در همه این آثار، مرد سوار بر شیر، نیمه‌عریان است و با دستانش یال مرکب خود را نگه می‌دارد (جدول ۲).

در نسخه عربی کتاب سه‌بخشی جواهر الاحجار، خواص الاحجار و منافع الاحجار به تاریخ ۹۰۶-۱۰۰۹ هـ.ق، نیز تصویری از مردی دیده می‌شود که بر اژدهایی سوار است (تصویر ۱۴ و ۱۵). بخش منافع الاحجار مانند بخش‌هایی از عجایب المخلوقات و غرایب الموجودات طوسی و جنگ اسکندر سلطان به مطالعه خواص جادویی و طلسمی سنگ‌ها می‌پردازد. در این بخش، تصویری مردی نشان داده شده که بر ماری بزرگ ایستاده و اشیای گوناگونی را در دست دارد.

- در نگاره دست راست حضرت موسی به شکل خورشیدی تابان تصویر شده که در نگاره‌ای (تصویر ۹) از قصص الانبیا (۹۴۶ هـ.ق) نیز قابل مشاهده است (جدول ۲).
- در فالنامه پوشش دیوهای نگاره «سد ساختن اسکندر در برابر یاجوج و ماجوج» با نحوه ترسیم پوشش ساحران نیمه‌عریان مشابهت دارد (تصویر ۱۷). ممکن است یکی از دلایل این شباهت، نسبت ساحری این افراد باشد. در باور اسلامی، دیوان ساحر بودند. «... لیکن دیوان همه کافر شدند و سحر به مردم می‌آموختند...» (بقره، ۱۰۲). با توجه به این آیه می‌توان وجه اشتراک دیوان و ساحران را ساحر بودن هر دو گروه دانست و به همین دلیل در هر دو تصویر ساحران و دیوان را نیمه‌برهنه ترسیم کرده است. (جدول ۲).

- همچنین، سوار بر اسب بودن موسی و فرعون نیز سابقه تصویری دارد و با بررسی دیگر متون و نگاره‌ها می‌توان نتیجه گرفت برای تمایز فرعون و حضرت موسی از سایر افراد در صحنه و نشان دادن جایگاه و منزلت این افراد آن‌ها را سوار بر اسب ترسیم کرده است (تصویر ۱۶ و ۱۸). در پیش‌متن‌های قدیمی‌تر مانند تصویر ۳، فرعون بر تخت نشسته و حضرت موسی ایستاده است (جدول ۲).

در جدول زیر علاوه بر موارد ذکر شده در بالا، مشابهت‌های دیگری مانند نحوه چیدمان عناصر، نحوه ترسیم و غیره نیز بررسی شده است.

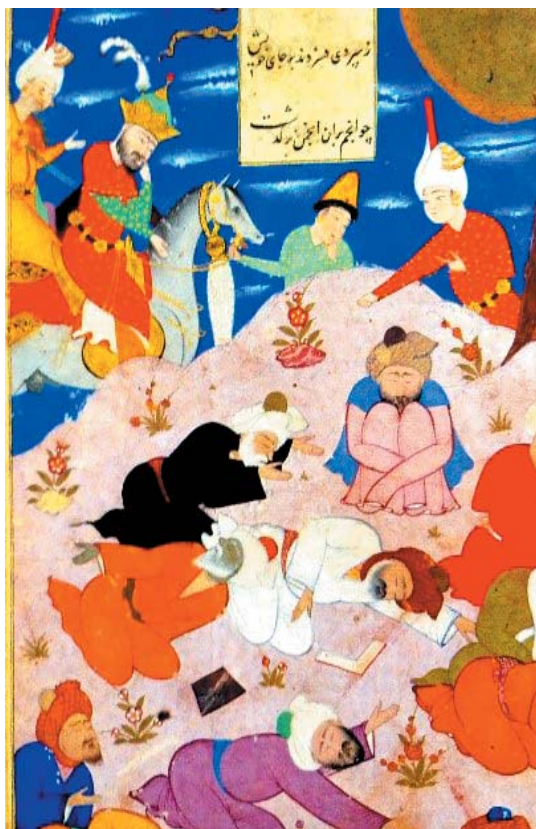
تصویر ۱۶. حضرت محمد(ص) و حضرت علی(ع) در ورودی خیبر، فالنامه ته‌ماسی، قزوین، دوره صفویه، آبرنگ و طلا روی کاغذ: ۴۵×۵۹،۵ سانتی‌متر. ۱۵۶۰-۱۵۵۰ م. (۹۶۶-۹۵۶ ق)، کتابخانه چستر بیت، دUBLIN، مأخذ: Farhad and Bagci, 2010: 101

سایر متونی که نگارگر از آن‌ها در تصویرسازی نگاره بهره گرفته است:

- در تصویر اژدها تقریباً در حال بلعیدن یکی از ساحران است که در متون نوشتاری وجود ندارد. اینکه خود ساحران بلعیده شوند ابداع تصویری هنرمند نیست. در متن یکی از صفحات مجاور فالنامه، به فال حضرت موسی که عصایش تبدیل به ماری شد و یکی از ساحران را خورد، اشاره می‌کند (تصویر ۸). همچنین در یکی از نگاره‌های قصص الانبیا (تصویر ۹) همین صحنه به تصویر درآمده است (جدول ۲).

- سواری گرفتن از اژدها و شیر نیز در تصاویر سابقه تصویری دارد. در نگاره‌ای از فالنامه، به دلیل ارتباط مار و طاووس در داستان، حضرت آدم و حوا بر اژدها مصور شده‌اند (تصویر ۱۰). در میان نسخ قدیمی‌تر، نمونه‌ای از شیر سواری را می‌توان در کتاب عجایب المخلوقات و غرایب الموجودات طوسی، به سال ۷۹۰ هـ.ق مشاهده کرد (تصویر ۱۱). این بخش از کتاب به بررسی ویژگی‌های

تطبیق بینامتنی نگاره «رویاریبی حضرت موسی (ع) و ساحران فرعون» در فالنامه تهماسبی و آیات قرآن ۱۹-۵/فائزه رضایی، داوود رنجبران

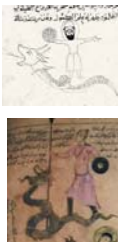
تصویر ۱۸. مرگ اسکندر، خمسه نظامی، هنرمند ناشناس، دهم ه.ق، موزه ملی ایران، مأخذ: موزه هنرهای معاصر، ۱۳۸۹، ۱۵۵

تصویر ۱۷. اسکندر در برابر یاجوج و ماجوج سد می سازد، فالنامه تهماسبی، قزوین، دوره صفویه، آبرنگ و طلا روی کاغذ: ۴۵×۵۹،۴ سانتی متر، ۱۵۶۰-۱۵۵۰ م. (۹۶۶-۹۵۶ ق)، کتابخانه چستر بییتی، دویلین، مأخذ: همان، ۱۵۳.

جدول ۲. بررسی رابطه پیش متن تصویری و پیش متن، مأخذ: همان.

تصویر در نگاره (پیش متن)	پیش متن تصویری	تصویر در نگاره (پیش متن)	پیش متن تصویری
	ترسیم پادشاه سوار بر اسب		ترسیم معجزه ید بیضا به شکل خورشیدی تابان
	ترسیم ساحران بر حیوانات وحشی مانند شیر		بلعیدن یکی از ساحران
	ترسیم انسان ها سوار بر شیر در کتب علوم غریبه		بلعیدن یکی از ساحران در قصص الانبیا

 ترسیم انسان‌های سوار بر اژدها در کتب علوم غریبه	 سوار بر اژدها بودن ساحران	 نحوه چیدمان افراد در تصویر دیگری از فالنامه	 نحوه چیدمان افراد
		 ترسیم دیوان برهنه ترسیم انسان نیمه‌برهنه با خاصیت طلسمی در کتب علوم غریبه	 ترسیم ساحران نیمه‌برهنه

نتیجه

یکی از نگاره‌های موجود در فالنامه تهماسبی، نگاره «رویاری موسی (ع) و ساحران فرعون» است. با مطالعه این تصویر در فالنامه، می‌توان دریافت که یکی از منابع تصویرگر برای خلق این نگاره، آیات قرآن بوده است. با این حال، بررسی دقیق‌تر نشان می‌دهد که پیش‌متن‌های دیگری نیز در شکل‌گیری این تصویر نقش داشته‌اند. در این پژوهش تلاش شده است سایر پیش‌متن‌های احتمالی مورد استفاده نگارگر شناسایی و تحلیل شوند. برای پاسخ به سؤال میزان انطباق نگاره «رویاری موسی (ع) و ساحران فرعون» در فالنامه تهماسبی با آیات قرآن، تصویر به صد مستطیل تقسیم و بخش‌های منطبق بر آیات مشخص شده‌اند. با محاسبه قسمت‌هایی که در تصویر تیره شده‌اند، می‌توان گفت تطابق تصویر با آیات بیش از ۶۵ درصد است و نگارگر برای مصور کردن این نگاره از آیات قرآن استفاده کرده است. در نتیجه، بینامتنیت موجود بین نگاره و آیات قرآن آشکار است. نگاره در موارد زیادی همچون حضور حضرت موسی، معجزه تبدیل به اژدها شدن عصای حضرت موسی، معجزه نورانی شدن دست حضرت، حضور فرعون، حضور نزدیکان فرعون در مجلس، حضور ساحران، تبدیل عصای ساحران به مار بر اثر سحر و شکست ساحران از حضرت موسی تطابق دارد و در مواردی مانند نشان دادن دو معجزه تبدیل عصای حضرت موسی و نورانی شدن دست حضرت به صورت هم‌زمان در مجلسی که فرعون ترتیب داده، خورده شدن یکی از ساحران به وسیله اژدها، سوار بر اژدها بودن ساحران، سوار بر اسب بودن حضرت موسی و فرعون تطابق ندارد؛ اما در

سایر منابع می‌توان پیش‌متنی‌هایی احتمالی برای آن‌ها پیدا کرد. از دیگر منابع مورد استفاده در تصویرسازی نگاره «رویاری موسی (ع) و ساحران فرعون» در فالنامه تهماسبی می‌توان به قصص الانبیاء نیشابوری، فالنامه تهماسبی، خمسة نظامی و منابع مرتبط با طلسم و علوم غریبه که به‌طور هم‌زمان و یا پیش از فالنامه تولید شده‌اند، اشاره کرد. از جمله مواردی که با بررسی سایر منابع قابل توجیه است، به تصویر کشیدن هم‌زمان دو واقعه تبدیل به مار شدن عصای حضرت موسی و نورانی شدن دست او که در تصویری از نسخه قصص الانبیاء قابل مشاهده است، بلعیده شدن یکی از ساحران که در متن یکی از صفحات مجاور فالنامه به فال حضرت موسی که عصایش تبدیل به ماری شد و یکی از ساحران را خورد اشاره می‌کند، سوار بر اسب بودن فرعون و موسی که با بررسی سایر متون می‌توان نتیجه گرفت برای تمایز فرعون و حضرت موسی و در واقع نشان‌دهنده جایگاه و منزلت آن‌ها است. خورشیدی که در دست راست حضرت موسی به تصویر درآمده، پیش‌متن تصویری آن نیز در نسخه‌ای از قصص الانبیاء وجود دارد. همچنین، سوار بودن ساحران بر اژدها که در تصاویر کتاب‌هایی مانند جواهر الاحجار، خواص الاحجار و منافع الاحجار و نیز نوع پوشش و حتی سوار بودن آن‌ها بر شیر، در پیش‌متن‌هایی مانند عجایب المخلوقات، اسرار قاسمی و کتاب جواهر الاحجار، خواص الاحجار و منافع الاحجار قابل مشاهده است. در جمع‌بندی نتایج این پژوهش می‌توان گفت با توجه به زمان خلق اثر، یعنی دوره‌ای که شاه تهماسب درگیر مذهب و خرافات شدید شده بود، قرآن و کتب علوم غریبه از منابع نگارگر برای تصویرسازی این نگاره بوده است و می‌تواند در مصورسازی آن به صورت ضمنی و آشکار، از پیش‌متن‌های موجود بهره گرفته باشد.

منابع و مأخذ

قرآن کریم

الحسینی، غیاث‌الدین بن همام‌الدین، (۱۳۳۳)، تاریخ حبیب السیر، جلد دوم، تهران: کتابخانه خیام پایدار فرد، آرزو، محمدزاده، مهدی، و بلخاری قهی، حسن. (۱۳۹۷). تحلیل یادگفت‌مان قرآنی دو نگاره حضرت یوسف در زندان و حضرت یونس و ماهی از فالنامه شاه تهماسبی، باغ نظر، ۱۵ (۶۹)، ۲۹-۳۸
پوراکبر، آرش (۱۳۹۶) فالنامه شاه تهماسبی، تهران: فرهنگستان هنر
حمیدی، سمیه (۱۳۹۱) مطالعه توصیفی - تحلیلی نگاره‌های فالنامه شاه تهماسب، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، به راهنمایی ناهید عبیدی، دانشگاه هنر، تهران
شجاع پوریان، ولی اله. (۱۳۹۲). تأملی در شاخصه‌های قصه در قرآن. ادب عربی (دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه تهران)، ۵ (۲)، ۱۱۳-۱۳۳.

شیخی، علیرضا؛ رضایی، فائزه (۱۳۹۸) مطالعه معنای متباین نگار نگاره «سکندر در برابر یاجوج و ماجوج سد می‌سازد» در دو نسخه فالنامه پراکنده و توقیعی، هنرهای صناعی اسلامی، شماره ۱، سال چهارم، ۵۵-۶۳

طاهرخانی، پریسا (۱۳۹۳). بررسی تطبیقی نگاره‌های فالنامه شاه تهماسبی و اخبار نامه، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، به راهنمایی کامران افشار مهاجر، دانشگاه هنر، تهران

طبری، محمد بن جریر (۱۳۵۲)، تاریخ الرسل و الملوك، ترجمه ابوالقاسم پاینده، تهران: بنیاد فرهنگ ایران کتاب مقدس (۱۳۹۸)، تعلیق و تصحیح سید ابوالفضل ساقی، نسخه الکترونیک: سایت جامع پژوهش‌های حقوق و ادیان

کریم پور، سعدیه (۱۳۹۳) بررسی منتخبی از نگاره‌های قرآنی فالنامه و قصص الانبیاء، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، به راهنمایی محمدتقی آشوری، دانشگاه هنر، تهران

اگر آورنده [موزه هنرهای معاصر تهران (۱۳۸۹) شاهکارهای نگارگری ایران؛ ترجمه کلود کرباسی، ماری

پرهیزگاری، پیام پریشان زاده، تهران: وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی
مهدی زاده، علیرضا. (۱۳۹۵). بررسی مضمونی نگاره‌های نسخه فالنامه تهماسبی شاهکار هنر شیعی عصر
صفوی. تاریخ و فرهنگ (مطالعات اسلامی)، ۴۸ (۹۷)، ۱۰۵-۱۳۰.
مهدی زاده، علیرضا؛ بلخاری قهی، حسن. (۱۳۹۳). بررسی مضامین و نمادهای شیعی در نگاره معراج پیامبر
صلی الله علیه و اله در نسخه فالنامه تهماسبی. شیعه شناسی، ۴۶، ۴۶-۲۵.
نامور مطلق، بهمن (۱۳۹۴) درآمدی بر بینامتنیت، تهران: سخن
نیشابوری، ابراهیم (۱۳۴۰) قصص الانبیاء، به اهتمام حبیب یغمایی، تهران: بنگاه ترجمه و نشر کتاب

Canby, Shila and Thompson, Jon (2003). Hunt for paradise, milan:skira
Farhad, Massumeh and Bagci, Serpil (2010). Falnama: The Book of Omens. United
kingdom: Arthur M. Sackler Gallery
[https://www.flickr.com/photos/thesandiegomuseumofartcollection/6125069974/
1401/02/2](https://www.flickr.com/photos/thesandiegomuseumofartcollection/6125069974/1401/02/2)

A Comparative Study of the Illustration of Moses Confronting Pharaoh's Magicians in the Falnama of Tahmasbi and Quranic Verses.

Hanieh Faeze Rezaee, PhD student Comparative and analytical history of Islamic art, Art University, Tehran, Iran.

Davod Ranjbaran, Associate Professor and Faculty Member of Art University Faculty of Theoretical Sciences and Higher Art Studies, Tehran, Iran

Received: 2023/12/13 Accepted: 2024/03/13

In terms of **problem statement**, the study focuses on the story of Prophet Moses (PBUH), Pharaoh, and the fate of the Children of Israel which have a long history as a narrative, serving as one of the most enduring forms of communication for human concepts. In this regard, storytelling has a broader audience and a greater influential power due to its ancient roots. Although the original language of the Quran is a language of religion and spiritual guidance, it utilizes storytelling to convey its message, presenting the life stories of prophets in the form of narratives. The story of the confrontation between Prophet Moses and Pharaoh, as well as the fate of the Children of Israel, is one of the Quranic stories that is repeated in many verses of the Quran and is mentioned in more than thirty chapters of the Quran. Iranian artists, who have consistently drawn inspiration from sublime themes, have not overlooked illustrating Quranic narratives. Quranic stories, encompassing religious, mystical, wisdom-oriented, and literary aspects, have captivated Muslim artists in various eras. One prominent example is the illustrated manuscript of the Falnama of Tahmasbi, incorporating various Islamic themes. Given the unparalleled status of the Quran in Islamic thought, Quranic themes and stories are considered the most significant component of the Falnama. In the Falnama of Tahmasbi, the scene of the encounter between Prophet Moses and the sorcerers of Pharaoh, along with his two main miracles (the luminous hand and the transformation of the staff into a serpent), is depicted. The **objective** of this research is to assess the alignment of the illustration “Confrontation of Prophet Moses (peace be upon him) and the Sorcerers of Pharaoh” with the Quranic verses to understand the relationship between the two visual and written texts. The addressed **questions** include: To what extent does the illustration “Confrontation of Prophet Moses (peace be upon him) and the Sorcerers of Pharaoh” in the

Negareh

Falnama of Tahmasbi align with Quranic verses? What sources, other than the Quran, did the illustrator utilize in visualizing this scene? Analyzing this illustration in the Falnama reveals that Quranic verses served as a significant source of inspiration for the artist during this period influenced by religious fervor. However, the illustrator did not solely rely on Quranic verses, but incorporated other pretexts based on the content of the Falnama, such as Qisas al-Anbiya and Ajayeb al-Makhluqat. The descriptive-analytical **method** had been opted for; with an intertextual approach. Data was collected using library sources and manuscripts. To answer questions, the image was divided into one hundred rectangles, and the areas corresponding to specific Quranic verses were identified. By calculating the shaded areas in the image, it can be concluded that the alignment between the image and Quranic verses exceeds 65%. Therefore, the illustrator used Quranic verses extensively to illustrate this scene. Consequently, the discernible congruity between the image and Quranic verses is evident. The illustration aligns in various aspects, such as the presence of Prophet Moses, the miracle of his staff transforming into a serpent, the miracle of his luminous hand, the presence of Pharaoh, the proximity of Pharaoh's close associates in the court, the presence of sorcerers, the transformation of the sorcerers' staffs into snakes due to magic, and the defeat of the sorcerers by Prophet Moses. Additional sources used in visualizing the illustration "Confrontation of Moses (PBUH) and the Sorcerers of Pharaoh" in the Falnama of Tahmasbi include Qisas al-Anbiya by Nishaburi, Falnama of Tahmasbi itself, Khamsa Nizami, and sources related to magic and exotic sciences produced either simultaneously or before the creation of the Falnama. Justifications for certain aspects, such as depicting the simultaneous occurrence of two events—the transformation of Prophet Moses' staff into a serpent and the luminosity of his hand—in an image from a version of Qisas al-Anbiya are evident. The swallowing of one of the sorcerers, referred to in a text on a neighboring page of the Falnama, can be linked to a prophecy attributed to Prophet Moses, indicating that his staff would transform into a serpent, and he would defeat one of the sorcerers. The riding of Prophet Moses on a serpent, associated with the radiant right hand, which has a visual pretext in a version of Qisas al-Anbiya, is also depicted. Additionally, the riding of sorcerers on serpents and their clothing, as seen in pretexts like Ajayeb al-Makhluqat, Asrar Qasimi, and the book on the properties and benefits of gemstones, can be observed in the Falnama of Tahmasbi. **In conclusion**, considering the period when the work was created, marked by the intense involvement of Shah Tahmasb in religion and superstitions, the Quran and books on exotic sciences were influential sources for the illustrator in visualizing this scene. The illustration implicitly and explicitly drew from existing pretexts during its creation.

Keywords: Intertextuality, Tahmasbi's Falnama, Stories of the Prophets, Painting, Quran, Prophet Moses and Pharaoh

References:

- Al-Husayni, Ghiyath al-Din ibn Hammam al-Din. (1915). *Tarikh Habib al-Sir*, Volume Two. Tehran: Khayyam Library.
archive.org/details/theholybibleinpe00brit/page/n4 -
 Canby, Shila and Thompson, Jon (2003). *Hunt for Paradise*, Milan:Skira

Negareh

- Farhad, Massumeh and Bagci, Serpil (2010). *Falnama: The Book of Omens*. United Kingdom: Arthur M. Sackler Gallery.
[flickr.com/photos/thesandiegomuseumofartcollection/6125069974/1401/02/2](https://www.flickr.com/photos/thesandiegomuseumofartcollection/6125069974/1401/02/2)
- Hamidi, Somiya (2012), "Descriptive-analytical Study of the Illustrations in Shah Tahmasbi's Falnama", Master's thesis, supervised by Nahid Abdi, University of Art, Tehran.
- Karimpour, Saadiyeh. (2014). "An Investigation of Selected Quranic Narratives in Falnama and Qisas al-Anbiya", Master's thesis, under the supervision of Mohammad Taqi Ashouri, University of Art, Tehran.
- Mahdizadeh, Alireza. (2016). "A Content Analysis of the Illustrations in the Falnama of Shah Tahmasbi: A Masterpiece of Safavid Shiite Art". *History and Culture (Islamic Studies)*, 48(97), 105-130.
- Mahdizadeh, Alireza; Balkhari Qohi, Hassan. (2014). "An Examination of Shiite Themes and Symbols in the Illustrations of the Ascension of the Prophet Muhammad in the Falnama of Tahmasbi", *Shii Studies*, 46, 46-25.
- Museum of Contemporary Arts Tehran (2010). *Masterpieces of Iranian Illustration*. Translated by Claude Karbassi, Mary Parezizgar, Payam Parizadeh. Tehran: Ministry of Culture and Islamic Guidance.
- Namvar Motlaq, Bahman. (2015). *An Introduction to Transcendence*. Tehran: Sokhan.
- Nishaburi, Ibrahim. (1961). *Qisas al-Anbiya*, Edited by Habib Yaghmaei. Tehran: Translation and Publication Company.
- Paydar fard, Arezoo, Mohammaddzadeh, Mehdi, and Balkhari Ghehi, Hassan. (2018). "Analysis of Quranic discourse: the two narratives of Prophet Joseph in prison and Prophet Jonah and the Whale from Shah Tahmasbi's Falnama". *Bagh-e Nazar*, 15(69), 29-38.
- Porakbar, Arash. (2017). *Falnama of Shah Tahmasbi*. Tehran: Academy of Arts.
- Quran
- Sheikhi, Alireza; Rezaei, Faezeh. (2019). "A Study of the Diverse Meanings of the Illustration 'Alexander Facing Gog and Magog Builds a Dam' in Two Versions of the Scattered Falnama and Topkapi", *Islamic Arts and Crafts*, Issue 1, Year Four, 55-63.
- Shojarpourian, Valiollah. (2013). "Reflection on the Characteristics of the Story in the Quran", *Arabic Literature* (Faculty of Literature and Humanities, University of Tehran), 5(2), 113-133.
- Tabari, Muhammad ibn Jarir. (1973). *Tarikh al-Rusul wa al-Muluk*. Translated by Abolqasem Payandeh. Tehran: Iran Culture Foundation.
- Taherkhani, Parisa. (2014). "A Comparative Study of the Illustrations in the Falnama of Shah Tahmasbi and Aghbarnameh", Master's thesis, under the supervision of Kamran Afshar Mohajer, University of Art, Tehran.
- The Holy Book (2019), Annotated and corrected by Seyed Abolfazl Saqqi, electronic version: Comprehensive Site for Legal and Religious Research.